

הרס והרס עצמי

בפרשתנו, הדנה בקורבנות, מופיע איסור אכילת הדם: "וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם לְעוֹף וְלַבְּהֵמָה. כָּל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל כָּל דָּם, וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי" (ויקרא ז, כו-כוז). אין זה רק עוד איסור בין איסורים. התורה מציבה אותו כערך יסודי. הוא בולט, למשל, כבר בברית שכרת ה' אחרי המבול עם נוח, ודרכו עם כל האנושות: "אֶךָ בְּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָּמוֹ לֹא תֹאכְלוּ" (בראשית ט, ד). בנאומו ספר דברים שב משה וחוזר עליו:

רק חֲזַק לְבַלְתִּי אֲכַל הַדָּם, פִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ, וְלֹא תֹאכְלֵה הַנֶּפֶשׁ עִם הַבֶּשֶׂר. לֹא תֹאכְלֶנּוּ; עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם. לֹא תֹאכְלֶנּוּ, לְמַעַן יִיטַב לָךְ וּלְכַנְיָךְ אַחֲרֶיךָ פִּי תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינַי ה' (דברים יב, כג-כה).

מה חמור כל כך באכילת דם? הרמב"ם והרמב"ן הציעו הסברים מנוגדים. הרמב"ם, נאמן לקו השוויון את כל 'מורה נבוכים', רואה באיסור זה חלק ממלחמתה הגדולה של התורה נגד האלילות. הוא מציין שהתורה משתמשת באותו ביטוי חריף לגבי אדם האוכל דם ולגבי אדם המעביר את בנו למולך לעבודה זרה:

וְנִתְּתִי פָנַי בְּנֶפֶשׁ הָאֹכֶלֶת אֶת הַדָּם וְהִכְרַתִּי אֶתָּה מִקְרֹב עַמִּי (ויקרא יז, י'');

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

אֲשֶׁר יִתֵּן מִזְרְעוֹ לְמַלְךְ... וְאֲנִי אֶתֵּן אֶת פָּנַי בְּאִישׁ הַהוּא וְהִכְרַתִּי אֹתוֹ מִקְרֹב עִמּוֹ... וְאִם הָעַלְמִים יַעֲלִימוּ עִם הָאָרֶץ אֶת עֵינֵיהֶם מִן הָאִישׁ הַהוּא... וְשִׁמְתִּי אֲנִי אֶת פָּנַי בְּאִישׁ הַהוּא וּבְמִשְׁפַּחְתּוֹ וְהִכְרַתִּי אֹתוֹ וְאֶת כָּל הַזָּנִים אַחֲרָיו... (ויקרא כ, ב-ה).

ביטוי זה, אומר הרמב"ם, אינו מופיע בתורה בשום הקשר אחר. רק כאשר להקרבה למולך ולאכילת הדם – ושניהם, לדידו, עניין אחד: עבודה זרה. גם אכילת הדם הייתה הרגל פגאני. עובדי האלילים, אומר הרמב"ם, האמינו שהדם הוא "מזון השטנים, וכאשר אוכל אותו מישוהו, הוא נעשה אח לשדים, והם באים אליו ומודיעים לו עתידות"¹.

הרמב"ן, לעומת זאת, סבר שאיסור אכילת הדם קשור לטבע האדם. מזוננו משפיע עלינו, ואכילת דם בהמה עושה אותנו גסים, בהמיים וחיתיים:

מִן הַיָּדוּעַ עוֹד כִּי הַנֶּאֱכָל יֵשׁוּב בְּגוֹף הָאוֹכֵל וְהָיָה לְבֶשֶׂר אֶחָד. וְאִם יֹאכַל אָדָם נֶפֶשׁ כָּל בֶּשֶׂר וְהוּא יִתְחַבֵּר בְּדָמוֹ וְהָיָה לְאֶחָדִים בְּלֵב, תִּהְיֶה עוֹבֵי וְגִסוֹת בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם, וְתֵשׁוּב קָרוֹב לְטִבַּע הַנֶּפֶשׁ הַבְּהֵמִית אֲשֶׁר בְּנֶאֱכָל; כִּי הַדָּם לֹא יִצְטָרֵךְ עֵיכּוֹל כְּשֶׁאֵר הַנֶּאֱכָלִים שִׁישְׁתָּנוּ בְּעִיכּוֹלָם, וְיִתְלַהּ בּוֹ נֶפֶשׁ הָאָדָם בְּדָם בְּהֵמָה.²

איזה הסבר הוא הנכון? ראיות מן הארכיאולוגיה ומן האנתרופולוגיה מעידות כי יש אמת בשני ההסברים. הרמב"ם צדק בשייכו את אכילת אדם לפולחנים האליליים. קורבנות אדם היו נפוצים בעולם העתיק. אצל היוונים, למשל, האל כרונוס דרש קורבנות אדם. על פי המיתולוגיה, המינאדות, מלוותיו של אל היין דיוניסוס, היו תולשות בידיהן איברים מקורבנותיהן החיים ואוכלות אותן. האצטקים בדרום אמריקה הקריבו קורבנות אדם בהיקף נרחב, מתוך אמונה שהשמש תגוע אם לא תוזן דרך קבע בדם אדם: "כדי למנוע את חורבן העולם הם נטלו על שכמם את המשימה להשקות את השמש באנגריה החיונית המצויה רק באותו נוזל יקר ערך המקיים את בני האדם".

ברברה ארנרייך, שהעובדות לעיל לקוחות מספרה 'פולחני דם: מקורותיה וקורותיה של תשוקת המלחמה'³, משערת – כמוה כוולטר בורקרט, שמדבריו ציטטנו כאן לפני שבוע – שהאימה מפני חיות הטרף הייתה מן החוויות המעצבות של האדם הקדמון. השבטים הקדומים ידעו כי סביר שאחד מן הקבוצה, בדרך כלל נוכרי, נכה, ילד או אולי בעל חיים, ייפול טרף, ושאיכילתו – ואכילת דמו – תעסיק לזמן מה את הטורף כך שלשאר תהיה הזדמנות לברוח. זיכרון בראשיתי זה הוטמע בתודעה האנושית והיה לימים הבסיס לפולחני הקורבנות. הדם הוגש לאלים הרעבים למאכל. פולחנים אלה, אומרת ארנרייך, היו "מבחינות רבות חיקוי של ההתנהגות בעת התנפלות טורף. חיה או שמא אדם מן הקבוצה מוקצה לזבח, הנעשה לעיתים במופע מרהיב של אכזריות".

טקסים כאלה מופיעים כאשר שבטים נעשים מאורגנים דיים להפוך מנטרפים לטורפים; הפחד הקדום מפני היטרפות לובש עתה פנים של טקס דתי. כפי שכתב חוקר הדתות והמיתוס מירצ'ה אליאדה, "בטקסי החניכה בתרבויות שונות, הישות האלוהית מדומיינת כחיית טרף: אריות ונמרים באפריקה, יגוארים בדרום אמריקה, תנינים ומפלצות ים באוקיאניה"⁴.

אבל ארנרייך אינה עוצרת בפולחנים הדתיים הפרימיטיביים. לדעתה, אותה תגובה רגשית – פחד ואשמה – שרדה עד ימינו כחלק מן המטען הגנטי שירשנו מעידנים אחרים. הדבר מתבטא בשתי צורות. האחת היא הנטייה האנושית להתלכד לנוכח איום חיצוני. השנייה היא הנכונות להסתכן בהקרבה עצמית למען הקבוצה. רגשות אלה מופיעים בעתות מלחמה. הם אינם הגורמים למלחמה, אך הם מטעינים אותה ב"אותם רגשות עמוקים – אימה, יראה ונכונות להקרבה – המשווים לה בעינינו קדושה". זהו אחד ההסברים לכך שכה קל להניע ולגייס המונים לנוכח איום חיצוני.

המלחמה היא פעילות של הרס ושל הרס-עצמי. מדוע אם כן היא מוסיפה להתקיים? דבריה של ארנרייך מציעים תשובה. זוהי שרידה מזיקה

של אינסטינקטים שהיו נחוצים מאוד לאדם הקדמון, הלקט-צייד – ונותרו פעילים, אף כי מיותרים, עד ימינו. בני האדם עדיין נרטטים לנוכח אפשרות של שפיכות דמים. אחוזי אימה – ושישים אלי קרב.

צדק הרמב"ם כשראה באכילת הדם מעשה אלילי. צדק גם הרמב"ן בהסבירו אותה כתסמין לאכזריות. עתה אנו מבינים את החוכמה מרחיקת הראות הטמונה באיסור אכילת הדם. רק כך אפשר היה לרפא בהדרגה את האדם מאינסטינקט שהושרש בו בחוזה כשחי בעולם של טורף ונטרף, של ברירה בין מיתה להמתה.

הפסיכולוגיה האבולוציונית לימדה אותנו על שיירים גנטיים אלה מזמנים רחוקים. היות שאין הם רציונליים, קשה לרפאם בכוח התבונה לבדה. לריפויים נדרשים פולחנים, איסורים חמורים ורכישת הרגלים. אלימות וטרור מצלקים גם את פני עולמנו המודרני. האיסור על אכילת דם נותר לבושתנו רלבנטי גם מבחינה זאת. היצר שהוא מבקש לרסן, הקרבת החיים לשם גירוש שדי הפחד, עורר עומד בתוקפו.

כאשר ישנו פחד, קל לפנות נגד אלה שאנו רואים כ"אחרים" וללמוד לשנוא אותם. משום כך נדרשים אנו, ובעיקר מנהיגינו, לנקוט עמדה ברורה נגד אינסטינקט הפחד ונגד עוצמתה השוחקת של השנאה. שהרי כל הנחון לרוע כדי שיצליח הוא שהאנשים הטובים יישבו בחיבוק ידיים.

- 1 מורה נבוכים ג, מו. בתרגום מיכאל שוורץ, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ג, כרך ב, עמ' 616.
- 2 רמב"ן לויקרא יז, יא.
- 3 Barbara Ehrenreich, *Blood Rites: Origins and History of the Passions of War*, New York: Metropolitan, 1997.
- 4 Mircea Eliade, *Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth*, Dallas: Spring Publications, 1994.